

Втрачена історія лібералізму. Від Стародавнього Риму до ХХІ століття

Гелена Розенблатт

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — О. Брагіна

© Видавництво «Лобстер». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Вступ

Завжди корисно вивчити історію слова.

Люсьєн Февр, 1930 рік

«Лібералізм» — фундаментальне й поширене слово нашого лексикону 1. Але також це дуже спірна концепція, що спричиняє бурхливі суперечки. Хтось вважає її подарунком західної цивілізації людству, а хтось — причиною її занепаду. Нескінченний потік книжок, що критикують або захищають лібералізм, і навряд чи хтось у змозі залишатися нейтральним. Критики звинувачують лібералізм у багатьох гріхах. Вони стверджують, що лібералізм знищує релігію, родину і суспільство. Він морально слабкий і гедоністичний, якщо не расистський, сексистський та імперіалістичний. Захисники лібералізму такі самі категоричні. Вони стверджують, що саме лібералізові ми завдячуємо всім найкращим у собі — своїм уявленням про чесність, соціальну справедливість, свободу та рівність.

Але насправді ми плутаємося в тому, що маємо на увазі під лібералізмом. Люди використовують цей термін дуже по-різному, часто — мимоволі, іноді — зумисно. Вони не зважають на думку одне одного, перешкоджаючи будь-якій можливості обґрунтованих дискусій. Було б добре розуміти, про що ми говоримо, коли говоримо про лібералізм.

Наявні історії лібералізму рідко в цьому допомагають. По-перше, вони часто суперечливі. В одному з нових досліджень, наприклад, ідеться про те, що лібералізм походить з християнства 2. А інше дослідження стверджує, що лібералізм з'явився завдяки боротьбі проти християнства 3. По-друге, генеалогія лібералізму приписує його появу канонічним великим мислителів, але їх перелік часто змінюється. Батьком-засновником часто призначають Джона Лока 4. Але дехто натомість говорить про Гоббса або Мак'явеллі,

інші — про Платона чи навіть Ісуса Христа. Дехто вносить до цього переліку Адама Сміта та ряд економістів, інші — ні. Потрібно знати, що жоден із цих мислителів минулого не вважав себе лібералом і не підтримував нічого, що називалося лібералізмом, бо вони не знали ані цього слова, ані концепції. І саме собою зрозуміло, що наші уявлення про лібералізм змінюватимуться залежно від того, яких ключових мислителів ми виберемо і як їх прочитаємо. Той, хто починає з Мак'явеллі чи Гоббса, ймовірно, виявиться критиком лібералізму, а той, хто починає з Ісуса Христа, захищатиме лібералізм.

У цій книжці я маю намір не критикувати чи захищати лібералізм, а з'ясувати його значення і простежити за його метаморфозами в часі. Я пояснюю, що терміни «ліберал» і «лібералізм» означали для людей, які їх використовували. Пояснюю, як ліберали означували себе і що мали на увазі, говорячи про лібералізм.

Це — історія, яку ніколи раніше не розповідали.

Більшість учених визнає, що сформулювати означення лібералізму складно. Свої праці вони починають із зізнання, що це — слизький та невловний термін. Дивно те, що потім більшість із них надає особисте означення і конструє історію на його підтримку. З цим можна посперечатися, і в цій книжці я розплутую наші уявлення і пропоную виражену історію. Якщо не зазначено інше, всі переклади — мої.

Є ще й інші дивні загадки. У розмовній французькій та в інших країнах сьогодні «бути лібералом» означає прихильне ставлення до «маленького уряду», тоді як в Америці це означає прихильність до «великого уряду». Сучасні американські лібертаріанці стверджують, що вони — справжні ліберали. Якимось чином усіх цих людей вважають частиною ліберальної традиції. Як і чому це сталося? Я пропоную пояснення.

Те, що я пропоную, по суті, історія слова «лібералізм» 5. Я впевнена: якщо не зважатимемо на фактичне використання слова, історії, які ми розповідаємо, неминуче будуть відрізнятися і навіть суперечитимуть одна одній. Окрім того, вони будуть погано обґрунтовані з погляду історичних фактів, спотворені історичними анахронізмами.

Мій підхід дає змогу зробити дивовижні відкриття. Одне з них стосується центрального місця Франції в історії лібералізму. Ми не можемо говорити про історію концепції без врахування Франції та ряду її революцій. Також ми не можемо ігнорувати той факт, що деякі найвпливовіші та найглибші мислителі в історії лібералізму були французи. Ще одне відкриття — важливість Німеччини, чий внесок в історію лібералізму часто недооцінюють, якщо не ігнорують повністю. Правда полягає в тому, що Франція винайшла лібералізм на початку XIX століття, а Німеччина оптимізувала його пів століття по тому. Америка взяла лібералізм у свої руки лише на початку XX століття, і лише тоді він увійшов до американської політичної традиції.

Ми побачимо, що багато діячів, які зробили важливий внесок у розвиток лібералізму, тепер відносно невідомі. Німецький теолог Йоганн Соломон Землер винайшов релігійний лібералізм. Французький аристократ Шарль де Монталамбер, імовірно, винайшов термін «ліберальна демократія». А інші ключові діячі писали статті для американського журналу *New Republic*, так імпортувавши і поширивши цю концепцію в Америці.

Ліберали, яких зазвичай вважають канонічними, зокрема Джон Лок і Джон Стюарт Мілл, справді відіграють у моїй історії важливу роль, але, як ми побачимо, вони були глибоко занурені в дискусії свого часу. Вони спілкувалися з французькими та німецькими мислителями і надихалися їхніми ідеями. Вони зверталися безпосередньо до своїх сучасників, а не до нас, розглядали

проблеми свого, а не нашого часу. Окрім того, я привертаю увагу до постатей, які мимоволі зробили внесок в історію лібералізму, зокрема, це — два Наполеони, австрійський канцлер Клеменс фон Меттерніх і багато контрреволюційних діячів, які змушували лібералів розвивати й відточувати свої ідеї.

Нарешті, я висвітлюю те, що, на мою думку, є вирішальний факт, утрачений в історії. У глибині душі більшість лібералів була моралістами. Їхній лібералізм не мав нічого спільного з атомістичним індивідуалізмом, про який ми чуємо сьогодні. Вони ніколи не говорили про права, не наголошуючи на обов'язках. Більшість лібералів вважала, що люди мають права саме тому, що в них є обов'язки, й більшість із них глибоко цікавилася питаннями соціальної справедливості. Вони завжди відкидали ідею про те, що життєздатну спільноту можна побудувати лише на основі власних інтересів. Вони постійно попереджали про небезпеки егоїзму. Ліберали безупинно відстоювали великодушність, моральну чесність та громадянські цінності. Звісно, це не обов'язково означає, що вони завжди робили те, що проповідували, або жили відповідно до своїх цінностей.

Також я намагаюся показати, що уявлення про лібералізм як про англо-американську традицію, спрямовану здебільшого на захист індивідуальних прав та інтересів, з'явилося в історії лібералізму доволі недавно. Це — породження війн XX століття, і особливо — страху тоталітаризму під час холодної війни. Протягом багатьох століть до того «бути лібералом» означало дещо зовсім інакше. Це означало бути громадянином, який віддає і думає про громадськість, це означало розуміння пов'язаності з іншими громадянами і дії, що сприяють громадському добробуту.

Ліберали від самого початку були буквально одержимі необхідністю моральних реформ. Вони вважали свій проєкт етичним. Ця стурбованість моральними реформами допомагає пояснити їхню

постійну стурбованість релігією, і ще одна мета цієї книжки — переналаштувати наші дискусії так, щоб звільнити місце для цього важливого факту. Я показую, що релігійні ідеї та суперечності від самого початку спричиняли дебати про лібералізм і розділяли людей на два ворожі табори. Під час одного з найперших нападів на лібералізм його назвали «релігійно-політичною ерессю», задавши тон на прийдешні століття. Лібералізм досі змушений захищатися від безжальних звинувачень в аморальності та безбожності.

Те, що ліберали вважали себе реформаторами моралі, не означає, що вони були без гріха. Багато новітніх досліджень розкриває темний бік лібералізму. Вчені викривають елітаризм, сексизм, расизм та імперіалізм багатьох лібералів. Вони питають, як ідеологія, присвячена рівності прав, підтримувала такі огидні практики? Звісно, я не заперечую потворні боки лібералізму, але, помістивши ліберальні ідеї в контекст їхнього часу, розповідаю нюансованішу та складнішу історію.

Моє дослідження не можна вважати вичерпним. Хоча я розглядаю лібералізм в інших країнах світу, я зосереджуюся на Франції, Німеччині, Британії та Сполучених Штатах. Декому цей вибір може здатися необґрунтованим або надто обмеженим. Звісно, інші країни теж зробили внесок в історію лібералізму. Але я справді вважаю, що лібералізм народився в Європі й поширився звідти. Точніше, лібералізм завдячує своєю появою Французькій революції, і хоч би куди він мігрував потім, він залишався тісно пов'язаним із Францією і зазнавав впливу політичних подій у ній.

Я починаю з розділу про передісторію лібералізму. Починаючи з римського державного діяча Цицерона і закінчуючи французьким аристократом маркізом де Лафаетом, у розділі 1 я пояснюю, що означало бути лібералом, коли відповідним іменником була «ліберальність», а слова «лібералізм» ще не існувало. Цю глибинну історію слова «ліберал» корисно знати, тому що самоназвані

ліберали протягом наступних століть продовжували ототожнювати себе з цим античним і моральним ідеалом, словники продовжували означувати «ліберала» цим усталеним способом. У середині XX століття американський філософ Джон Дьюї ще наполягав, що лібералізм означає «щедрість та великодушність, особливо — розуму і характеру».

Він стверджував, що це не має нічого спільного з «проповіддю індивідуалізму». В розділі 1 розповідається, як слово, яке спочатку використовували для позначення ідеальних якостей римського громадянина, було християнізоване, демократизоване, соціалізоване і політизоване так, що наприкінці XVIII століття його змогли використати для характеристики американської конституції.

Основна частина книжки присвячена чотирьом ключовим подіям у переплетінні історії Франції та лібералізму, а саме — революціям 1789, 1830, 1848 та 1870 років, і полеміці через океан, яку спричинили ці революції. Історія лібералізму фактично починається в розділі 2, у якому розповідається про появу слова і суперечки, що точилися навколо нього. Декотрі з тем, розглянутих у цьому розділі, — зв'язок лібералізму з республіканізмом, колоніалізмом, політикою невтручання держави і фемінізмом — усе це я докладніше розглядаю в книжці. Мабуть, найважливіша тема — складні відносини лібералізму з релігією, які виникли через радикальну політику Французької революції, і її я теж висвітлюю в цій книжці. У розділі 3 йдеться про еволюцію лібералізму з 1830 року до періоду напередодні революцій 1848 року. Я приділяю велику увагу появі таких нових політичних ідеологій, як соціалізм, з одного боку та консерватизм — з другого, і тому, як вони змінювали лібералізм у Франції, що наближалася до нової революції. У розділі 4 йдеться про серйозну поразку лібералізму під час соціального вибуху 1848 року і те, як ліберали намагалися виправити ситуацію. Вони повністю зосередилися на інституті родини, релігії та

франкмасонства, вбачаючи в цьому важливий моралізаторський та освітній проєкт. Розділ 5 присвячено темі ліберального врядування. У ньому розглянуто постаті Наполеона III, Ейбрагама Лінкольна, Вільяма Гладстона та Отто фон Бісмарка й показано, як їхнє врядування сприяло появі нових ідей про зв'язок між мораллю, лібералізмом і демократією. Народилась ідея «ліберальної демократії». У розділі 6 розглянуто четверту французьку революцію, 1870 року, та її відлуння. У розділі йдеться про боротьбу французької Третьої республіки з католицькою церквою в намаганні створити те, що республіканці назвали найліберальнішою у світі системою освіти. У розділі 7 висвітлено, як наприкінці XIX століття зародився новий лібералізм, дружній до соціалістичних ідей, і як проти цього повстав «класичний» або «ортодоксальний» лібералізм. Точилися суперечки про те, котрий саме з лібералізмів — новий чи старий — «справжній». Нарешті, у розділі 8 простежено, як на початку XX століття лібералізм увійшов до американського політичного лексикону і почав сприйматися як унікально американська інтелектуальна традиція, що також підкріплювало уявлення про світову гегемонію Америки. Тепер політичні діячі сперечалися, що саме означає американський лібералізм у контексті закордонних і внутрішніх справ. В епілозі я роблю деякі припущення щодо того, чому ми думаємо, що лібералізм, по суті, зосереджений на індивідуальних правах та особистому виборі. Я розмірковую про те, як американізація лібералізму в середині XX століття затьмарила історію, яку розповідає ця книжка, так, що багато хто з нас взагалі її не пам'ятає.

...

Далі — у повній книжці «Втрачена історія лібералізму. Від Стародавнього Риму до XXI століття».
nashaknyga.com.ua